

Pobresa i exclusió social. Dades i comentari

Mercè Darnell

Càritas Diocesana de Barcelona

Març 2009

EXPRESSAR AMB DADES LA SITUACIÓ DE POBRESA i exclusió social que pateixen moltes persones a Catalunya no és senzill. Copsar amb indicadors fiables no tan sols quantes persones es troben en situació de precarietat i quantes en situació greu de pobresa i exclusió, sinó també el seu sofriment i patiment és encara un repte. En aquestes pàgines es presenten algunes de les dades comentades que són importants per a aproximar-se a una realitat cada cop més colpidora en l'actual situació de crisi i comprendre-la. S'han escollit concretament les dades referents a la pobresa econòmica, a l'atur i precarietat laboral i a la situació de l'habitatge.

1. POBRESA ECONÒMICA I DESIGUALTAT

Població de Catalunya 2008	Taxa de risc de Pobresa 2007	Persones per sota del llindar de la pobresa
7.364.078	18,2%	1.340.000

Font: Idescat 2007. *Estadística de distribució personal de la renda i risc de pobresa*. Últimes dades disponibles

Una de les formes tradicionals d'aproximar-se a la pobresa és a partir d'indicadors econòmics, per exemple, mesurar la desigualtat

respecte als ingressos en una comunitat determinada. És el que s'anomena pobresa relativa. Segons les últimes dades de l'Institut Català d'Estadística, el 18,2% de la població de Catalunya es troba per sota del llindar de risc de pobresa i no disposa dels ingressos necessaris per a una vida digna. Aquest llindar s'estableix, en aquests moments, per a una llar unipersonal en 8.183 € nets anuals i per a una llar amb dos adults i dos infants en 17.185 €. El càlcul es fa a partir dels ingressos anuals per persona i llar de què disposen les persones que viuen a Catalunya. El llindar de la pobresa es situa per sota del 60% de la mediana d'aquests ingressos.

En els últims vuit anys, tot i el creixement econòmic ininterromput, la creació d'ocupació i la disminució progressiva de l'atur, aquesta taxa de risc de pobresa no ha disminuït i s'ha mantingut sempre entre el 18 i el 19%. La qual cosa significa que no s'ha aprofitat la conjuntura econòmica per a distribuir la renda i reduir les desigualtats entre rics i pobres. És el que l'últim estudi FOESSA (*VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España, 2008*) anomena perdedors en temps de bonança. Una mostra d'aquestes desigualtats i de la concentració dels béns segons l'estudi, és que el 20% de les llars disposen del 78% del valor de les propietats immobiliàries diferents de l'habitatge principal (segona residència), del 88% dels valors dels negocis per compte pròpia i del 92% dels valors de les accions.

Davant d'aquestes dades, la pregunta que ens podem fer és la següent: com és que el creixement econòmic no ha repercutit en la lluita contra les desigualtats socials? És una pregunta molt simple que requereix una explicació més complexa. Per a entendre la lluita contra les desigualtats ens hem de referir a diversos factors.

Un dels factors clau és la persistència de la precarietat laboral, de la temporalitat i dels sous baixos. La precarietat laboral no ha permès a persones que tenien feina fer front a les necessitats familiars i ha posat en qüestió la imatge del treball com a garantia automàtica per a sortir de la pobresa i de millora del benestar. Ens parla de la realitat dels treballadors pobres. L'ocupació protegeix les persones de l'exclusió, però no disminueix la taxa de pobresa si no és una ocupació de qualitat.

En els últims vuit anys, tot i el creixement econòmic ininterromput, la creació d'ocupació i la disminució progressiva de l'atur, aquesta taxa de risc de pobresa no ha disminuït i s'ha mantingut sempre entre el 18 i el 19%.

Un altre factor a tenir present per a explicar la taxa de risc de pobresa, ha estat una despesa pública baixa en protecció social, sobretot en referència a les prestacions socials (pensions, rendes mínimes...), comparada amb els països europeus. Catalunya té una despesa en protecció social que representa el 17,7% del PIB, mentre que a Alemanya és del 29,4% i a Suècia del 32%. La mitjana de la Unió Europea és del 27%.

D'altra banda és important considerar que aquest 18,2% de població en risc de pobresa es refereix al conjunt de la població, però és superior en determinats col·lectius. El risc de pobresa afecta sobretot els infants, les persones grans i les persones estrangeres. Segons l'Idescat es concentra en el 19,8% de les dones i el 16,5% dels homes; en un 46,4% de llars amb persones més grans de 65 anys que viuen soles (la majoria dones), i en un 33,2% de les llars amb famílies monoparentals i en un 37,4% de les llars amb famílies amb més de tres fills; en un 20% dels infants; en un 38,5% de les persones amb nacionalitat estrangera; en un 29,1% de les persones vídues i en un 20,2% de les persones separades o divorciades; en un 27,2% de les persones amb educació primària o inferior i només en un 8,6% de les persones amb educació superior.

Dins aquests col·lectius és necessari destacar l'elevat percentatge de persones de nacionalitat estrangera que estan per sota del llindar de la pobresa. Els sous baixos, les dificultats laborals, les càrregues familiars (a Catalunya i al país d'origen), la precarietat en l'habitatge, la manca d'accés a una part dels serveis socials... i, sobretot, la manca de possibilitat de regularitzar la seva situació comporta la major vulnerabilitat d'aquest col·lectiu. Cal tenir present que aquest any 2008 (Idescat, a partir de l'*Enquesta de condicions de vida*) les persones estrangeres

són el 15% de la població de Catalunya. En total 1.103.790 persones, majoritàriament provinents del Marroc, Romania, Equador, Bolívia i Colòmbia, Itàlia i Xina (aquests països representen més del 51% de la població estrangera).

També cal mencionar la pobresa relativa a la infància. Com hem vist el 20% dels infants viuen en llars pobres, però entre els infants estrangers el llinar de risc de la pobresa afecta el 50%. Cal tenir present que les conseqüències de la pobresa infantil poden acompanyar els infants al llarg de la vida.

L'Administració pública té un paper molt important en la reducció del nombre de persones que es troben per sota del llinar de la pobresa. Si no existissin les diferents prestacions socials com pensions de vellesa, viduïtat i invalidesa, prestacions d'atur, rendes mínimes, ajuts socials, etc., la taxa de risc de pobresa inclouria el 35,5% de la població. Cal considerar que més de la meitat de les llars catalanes han rebut algun tipus de prestació social. Si la quantitat d'aquestes prestacions fos més elevada, la taxa de risc de pobresa disminuiria considerablement, per exemple, si les vídues cobressin el 70% de la pensió del marit, si la prestació d'atur fos el 90% del sou, etc.

Una iniciativa dels últims anys desenvolupada a Catalunya per reduir aquesta taxa és l'Indicador de Renda de Sufficiència (IRSC), que va ser creat per la Generalitat en la nova *Llei de prestacions socials de caràcter econòmic*, de l'any 2006 (Llei 13/2006, de 27 de juliol. DOGC 4691). Aquest indicador marca la quantitat mínima amb la qual una persona pot viure dignament a Catalunya tenint en compte el nivell de vida de la comunitat. Aquest any 2009 es situa en 563,5 € el mes. La llei té l'objectiu de treballar perquè cap prestació social no estigui per sota d'aquest índex. Actualment les Pensions no contributives, el SOVI i altres prestacions estan per sota de l'IRSC. Cal assenyalar que unes 33.000 persones a Catalunya cobren una Pensió No Contributiva de Jubilació, unes 25.000 una Pensió No Contributiva d'Invalidesa i unes 13.000 la Renda Mínima d'Inserció (*Idescat* a partir del Departament de Treball, del Departament d'Acció Social i Ciutadania i del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales).

La precarietat laboral no ha permès a persones que tenien feina fer front a les necessitats familiars i ha posat en qüestió la imatge del treball com a garantia automàtica per a sortir de la pobresa i de millora del benestar. L'ocupació protegeix les persones de l'exclusió, però no disminueix la taxa de pobresa si no és una ocupació de qualitat.

2. POBRESA SEVERA

Taxa de risc de Pobresa	60% Renda mitjana	30% Renda mitjana	25% Renda mitjana
Població de Catalunya	18,2%	3,9%	2,6%
7.364.078 persones	1.340.000 persones	287.200 persones	191.500 persones

Font: Idescat 2007. *Estadística de distribució personal de la renda i risc de pobresa*. Últimes dades disponibles

Hi ha diferents graus de pobresa econòmica; quan diem que a Catalunya el 18,2% de persones que es troba en risc de pobresa ens referim a la pobresa relativa, a les persones que estan per sota del 60% de la mediana dels ingressos disponibles. Però hi ha diferents graus de pobresa. Es parla de pobresa extrema quan les persones disposen únicament del 30% o el 25% de la mediana dels ingressos disponibles. La taxa de pobresa extrema es manté a casa nostra al voltant del 2,6% o 4% de la població. En els últims vuit anys no hi ha hagut variacions. Afecta actualment entre 191.500 i 287. 200 persones.

Una de les prioritats socials i polítiques hauria de ser l'eradicació de la pobresa extrema. La pobresa extrema afecta més les persones amb infants petits i les persones immigrades (sobretot les dues situacions alhora, famílies immigrades amb infants). Un augment de les

prestacions socials podria disminuir radicalment la xifra de persones que es troben en aquesta situació, però actualment les prestacions adreçades a la família i a la infància són del tot insuficients. La pobresa extrema afecta menys les persones grans, per l'efecte de les pensions de jubilació i viduïtat que els protegeixen de les formes més severes de pobresa, però no els eximeix de la pobresa moderada. Tot i que els últims anys de creixement les pensions han perdut poder adquisitiu.

3. INTEGRACIÓ, VULNERABILITAT I EXCLUSIÓ SOCIAL

Fins ara hem vist formes de mesurar la pobresa amb indicadors econòmics. Però cal complementar l'anàlisi de les desigualtats en l'àmbit econòmic amb una perspectiva que tingui en compte els processos socials (estructurals, dinàmics i multidimensionals) que porten les persones de la vulnerabilitat a l'exclusió. El concepte d'exclusió és més ampli que el concepte de pobresa, perquè inclou factors com els ingressos, el treball, la formació, la salut, l'habitatge, les relacions socials, els drets socials i de ciutadania. Es defineix per l'acumulació de factors i dèficits socials que s'interrelacionen i es retroalimenten: pobresa econòmica o manca d'ingressos, atur o precarietat laboral, discapacitat, addicció o malaltia, manca d'habitatge o infrahabitatge, manca de formació o formació insuficient, manca de suport social i familiar o xarxa de suport afeblida, manca d'accés o accés restringit a prestacions socials, a la participació social, a la ciutadania, etc.

	Distribució de les llars segons el nivell d'integració social			
	Integrades	Integració precària	Exclusió compensada/moderada	Exclusió severa
Espanya	48,0%	35%	12%	5,0%
Catalunya	54,4%	23%	11%	11,7%

Catalunya té una despesa en protecció social que representa el 17,7% del PIB, mentre que a Alemanya és del 29,4% i a Suècia del 32%. La mitjana de la Unió Europea és del 27%.

A l'Estat espanyol, segons l'últim estudi de la Fundació FOESSA, només el 48% de la població es troba integrada plenament en la societat, en estar al marge dels indicadors d'exclusió i un 5% es troba en situació d'exclusió severa, mentre que a Catalunya la població integrada és el 54,4%, però l'exclusió severa afecta quasi el 12%. Aquestes dades mostren una major polarització social a Catalunya, on les desigualtats socials són majors.

Cal tenir present que, segons aquest estudi, gairebé la meitat de la població espanyola (no es disposa de dades de Catalunya), va patir algun període de pobresa en els últims set anys, sovint de forma recurrent. L'exclusió social com a procés dinàmic pot afectar la majoria de les persones en un moment donat de la seva vida, amb un caràcter transitori o més permanent. Actualment la pèrdua de la feina o la precarietat, la ruptura de la parella o la viduïtat pot comportar fàcilment una disminució de la posició social i del nivell de vida.

La majoria de les llars integrades socialment les formen persones de nacionalitat espanyola o nascudes a Espanya, amb un nivell de formació mitjà o superior i el 68% estan ocupats. Només un 10% es troben per sota del llindar de la pobresa.

Les llars que es troben en una situació d'integració precària estan formades per un 16% de població estrangera, amb un nivell formatiu mitjà o baix, un 57% estan ocupats, un 18% estan per sota del llindar de la pobresa i el 3% en pobresa extrema.

Les llars amb exclusió compensada o moderada les formen un 27% de persones de nacionalitat estrangera, amb un baix nivell d'estudis, la meitat de les persones estan ocupades, el 38% està per sota del llindar de la pobresa i el 17% amb pobresa severa.

Les llars en situació d'exclusió severa la formen en un 30% les persones estrangeres, tenen un baix nivell d'estudis, estan ocupades el

52% però estan desocupades el 21%, un 52% són pobres i un 26% estan en situació de pobresa severa. Estan situades majoritàriament en barris marginals i predominen les famílies amb cinc membres o més.

Cal tenir present que les persones de nacionalitat estrangera estan sobrerrepresentats en els col·lectius afectats de problemes socials importants: la meitat de les persones sense llar; una de cada tres persones que estan a la presó; la majoria de les persones que exerceixen la prostitució i la meitat de les situacions de violència de gènere.

Les persones en situació de risc d'exclusió social o en situació d'exclusió tenen un pitjor estat de salut (la relació entre la pobresa i la salut es pot veure en l'estudi de Càritas Diocesana de Barcelona *Vides trencades: Pobresa i salut precària*, 2008) es redueix l'esperança de vida, presenten dificultats per a establir o conservar els vincles socials i les relacions (estan menys associades, redueixen el lleure social, deixen de sortir amb els amics), i tenen més possibilitats d'establir relacions conflictives.

4. MERCAT LABORAL I ATUR

Població de Catalunya 7.364.078 persones	Població activa 3.854.800 persones	Població ocupada 3.399.000 persones	Població aturada 449.500 persones
	Taxa d'activitat 63,34%	Taxa d'ocupació 55,6%	Taxa d'atur 16%

Font: Idescat amb dades de l'INE, de l'INEM i del Departament de Treball

En l'actual situació de crisi econòmica no podem oblidar, en parlar de pobresa, de la situació actual d'atur i les seves conseqüències per a les persones i les famílies. La taxa d'atur a Catalunya no ha parat de créixer en l'últim any. Al quart trimestre de 2008 era de l'11,2% i al primer trimestre de 2009 representa ja el 16% de la població activa. El nombre de persones aturades al febrer de 2009 a Catalunya ha estat de 449.500 persones, amb un increment interanual del 81%.

L'atur no afecta igualment tots els col·lectius:

La pobresa extrema afecta més les persones amb infants petits i les persones immigrades (sobretot les dues situacions alhora, famílies immigrades amb infants).

Sexe: en aquests moments és superior entre els homes (12%, i dones 11,4%). És l'atur masculí el que més ha crescut, en concret un 94%, mentre que el femení, un 40%. Aquesta diferència cal relacionar-la amb la crisi al sector de la construcció. L'atur ha crescut en tots els sectors, però, sobretot en la construcció, un 107%. D'altra banda, la població ocupada a Catalunya s'ha reduït en l'àmbit interanual en un 4,2%.

Edat: l'atur arriba a un 26,5% entre els joves de setze a vinti-i-quatre anys.

Nacionalitat: l'atur està creixent més entre les persones estrangeres. En aquests moments un 21% del total de persones aturades són estrangeres (Gabinet tècnic. Març 2009 Generalitat de Catalunya).

En aquests moments encara hi ha una gran part de persones aturades que cobren prestacions d'atur, contributives o no contributives, persones que tot i la reducció, disposen d'ingressos, però augmenten contínuament les persones i famílies que han finalitzat les prestacions i, per tant, les llars que no disposen de cap ingrés. No podem oblidar, d'altra banda, totes les persones que han estat treballant en l'economia submergida i que no tenen dret a prestacions.

Com hem dit al començament, no hem de tenir present l'atur només com a generador de pobresa i exclusió social; la precarietat laboral també és un aspecte clau per a entendre la taxa de risc de pobresa, tan elevada en els últims anys. La precarietat laboral i els sous baixos afecten principalment els joves, les dones i els immigrants. El 20% de les persones assalariades a Catalunya té un contracte temporal, però entre els joves entre setze i vint-i-nou anys arriba a més del 40% (*Enquesta Població Activa*). La temporalitat es reflecteix en els sous, el 62% dels joves cobra menys de 1.000 € (*Enquesta Joventut 2007*) al

mes. Pel que respecte al treball parcial a Catalunya és majoritàriament treball femení i, a més, és precari, temporal, amb uns elevats índex de rotació i amb sous baixos. Cal tenir present que les persones queden atrapades en la situació de temporalitat; segons les dades de l'últim estudi FOESSA a Espanya, el 56% de les persones que estaven en un contracte temporal fa set anys, no han aconseguit un contracte indefinit.

Aquests col·lectius que han tingut aquests anys contractes temporals i parcials són els primers que estan finalitzant les prestacions d'atur.

5. HABITATGE COM A FACTOR DE POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL

Per últim no podem oblidar la influència del model residencial a Catalunya en la situació de pobresa i exclusió social. El nostre model, amb una forta presència de l'habitatge de propietat, un mercat de pisos de lloguer reduït i un baix nivell d'habitatge públic i protegit, ha actuat de manera molt negativa en la capacitat de les famílies per accedir a un bé de primera necessitat. L'increment del cost de l'habitatge en els últims anys i la diferència amb els salaris de les famílies ha obligat a endeutar-se cada vegada més i a treballar més temps i més membres de la família. D'altra banda, durant els últims anys moltes persones han pogut accedir a la compra d'un habitatge gràcies a uns tipus d'interès baixos i a les facilitats donades per les entitats bancàries. La capacitat d'estalvi de les famílies ha estat molt petita i qualsevol increment dels tipus d'interès o la disminució dels ingressos familiars està comportant la impossibilitat immediata d'assumir el cost de l'habitatge.

Durant l'any 2008 l'augment de l'Euríbor, índex majoritàriament utilitzat en les hipoteques, ha comportat a moltes famílies la impossibilitat de fer front a les despeses familiars. Els últims mesos de 2008 i els primers de 2009 ha disminuït l'Euríbor, però atès l'augment progressiu de l'atur no comportarà un alleujament de les dificultats familiars.

Un dels efectes de la situació de l'habitatge és la baixa taxa d'emancipació dels joves (*Enquesta Joventut 2007*), que es refereix a l'adquisició (per compra o lloguer) d'un habitatge per compte propi. En concret, entre els joves de vint-i-cinc a vint-i-nou anys és només del 45,4%.

L'increment del cost de l'habitatge en els últims anys i la diferència amb els salaris de les famílies ha obligat a endeutar-se cada vegada més i a treballar més temps i més membres de la família.

Entre els joves emancipats de vint a trenta-quatre anys, el 45% estan de lloguer, el 10% estan en un pis cedit i el 44,6% estan de compra, la majoria amb una hipoteca.

Com diu l'últim estudi FOESSA, la pressió econòmica sobre les famílies derivades dels habitatges ha comportat que la realitat de moltes d'elles sigui viure per pagar el pis. Si a aquesta pressió hi sumem les conseqüències de l'augment de l'atur podem preveure l'augment d'impagament d'hipoteques, lloguers, subministraments, despeses escolars... i, per tant, més conflictes familiars, depressió, fracàs escolar, etc. Els costos de l'habitatge representen una càrrega important per a les famílies amb fills/es, i les aboquen en una proporció significativa a la pobresa.

D'altra banda, el cost elevat dels habitatges, les dificultats de finançament i l'atur impedeixen molts col·lectius en risc o situació d'exclusió l'accés a un habitatge, perpetuant situacions d'habitatge inadequat, precari, en mal estat, etc. Cal constatar el nombre cada vegada més elevat de persones i famílies que viuen en habitacions rellogades, comparant fins i tot l'habitació i el llit, per un cost elevat que sovint no inclou el dret a dutxa o a cuina, sense espai per a la intimitat personal ni familiar. Augmenten les situacions d'amuntegament, d'infrahabitatge i dels sense llar.